

Katarína Džunková

NÁBOŽENSTVO AKO KLÚČ K POCHOPENIU KRAJINY

NYKL, Hanuš, *Náboženství v ruské kultuře*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, 368 s. ISBN 978-80-7465-078-9.

Hoci v českom prostredí neprestajne trvajú vzťahy s Ruskou federáciou, na komplexnejšie pochopenie ruskej spirituality zasahujúcej do mnohých sfér spoločnosti ako v minulosti, tak i v súčasnosti, dlhodobo chýbala vysvetľujúca publikácia. Reč je o publikácii zameranej na náboženské reálie Ruska, vrátane majoritného pravoslávia nielen z hľadiska pravoslávnej teológie či z pohľadu západnej vedy alebo ruskej domácej interpretácie, ktoré sú pre českého čitateľa nedostačujúce; ale práve s ohľadom na české publikum, ktoré má s ruským kultúrnym okruhom svoju špecifickú skúsenosť. Túto medzeru zaplnila kniha pedagóga a vedeckého pracovníka Filozofickej fakulty Karlovej univerzity a Slovanského ústavu Akadémie vied Českej republiky Hanuša Nykla vydaná vo vydavateľstve Pavel Mervart v edícii *Russia Altera* s podporou grantového projektu GAČR v roku 2013, ktorá reflektuje stav k roku publikovania. Autor vychádzal zo svojich niekoľko rokov pripravovaných podkladov na kurz *Duchovní kultura východní a jihovýchodní Evropy*.

Otázky však vyvoláva názov knihy samotný: *Náboženství v ruské kultuře*. Čomu sa teda kniha venuje? Odrazu náboženstva v bohatej ruskej kultúre – v hudobnom, výtvarnom, literárnom či staviteľskom umení? Reflektuje prepojenosť ruskej kultúry s náboženstvom a jeho mnohovrstvové zrkadlenie v tradíciách, v jazyku a v ďalších sférach života spoločnosti a štátu obzvlášť pred rokom 1917? Čo sa chápe pod pojmom náboženstvo? Skutočne kniha prináša vyvážený výklad všetkých náboženstiev stáročia vplývajúcich na tzv. „ruský svet“? A čo sa chápe pod pojmom „ruský“? Bude to pohľad na tradične interpretované východoslovenské etnikum alebo na širší termín „rossijskij“, prihliadajúc na súčasnú spoločnosť? Všetky pojmy z názvu publikácie sa dajú vykladať rôzne: „náboženstvo“, „ruský“ a „kultúra“. V takomto zmysle je názov knihy zavádzajúci a môže čitateľa zmiest. Na otázky tohto typu však odpovedá autor sám v úvode knihy v podkapitole *O čem*

tato kniha je a o čem není. Tam zámer publikácie presne stanovil a na nasledujúcich stranách ho vyplnil excelentne. Výsledkom spracovaného materiálu je rusko-český slovníček pravoslávnej terminológie.

Kniha sa zameriava predovšetkým na pravoslávie, nie však v čisto teologickom zmysle, ale v širšom spoločenskom, povedzme kultúrnom kontexte: „odraz reálií v národnej kultúre není predmetem teologie“ (s. 10). Kultúra tu však nie je chápaná ako (autorské) umenie, to sa vyskytuje v publikácii iba okrajovo, nanajvýš v zmienkach o umení výtvarnom a literárnom. Omnoho dôležitejší je kontext spoločenský, doplnený brisknými sociologickými postrehmi zo súčasného Ruska, ktoré často vybočujú zo šablón všeobecne prijatých názorov širokej verejnej mienky. Autorovou prednosťou je znalosť spoločenských podmienok, zasaďenie reálií do historického kontextu a schopnosť jasne vysvetliť a kategorizovať pojmy a idey týkajúce sa oblasti bývalého ZSSR.

Autor definuje náboženstvo ako identifikačný faktor – teda napr. pre Tatárov islam, pre Kalmykov buddhizmus a pre východoslovanské ruské etnikum pravoslávie (s. 11). Tomu venuje aj najväčšiu pozornosť v knihe, žiaľ, trochu na úkor iných náboženstiev a na vrub názvu knihy. „Východiskem se nestanou jednotlivé národy Ruska, ale samotná náboženství v současném Rusku. Zajímá-li nás interakce mezi náboženstvím a kulturou, je nutné se především soustředit na nejrozšířenější systém, kterým je pravosláví. Výklad se proto nejprve zaměří na jednotlivé aspekty pravoslavné kultury“ (s. 13). Autor však nezabúda na náboženské špecifiká teritória. Podotýka, že Ruská federácia je štátom s najväčším počtom moslimského obyvateľstva v Európe. Pred Prvou svetovou vojnou bolo Rusko taktiež štátom s najväčším zastúpením židovského obyvateľstva. Zároveň „je jediným evropským štátom, jehož autonomní součástí (Republika Kalmykie) má převážně buddhistický charakter. [...] Popsat náboženský život všech etnik Ruské federace je však úkolem proveditelným pouze širokým badatelským týmem při dlouhodobém zkoumání.“ Autor si teda svoj cieľ stanovuje jasne a postupuje podľa neho. Rozlišuje pojmy „russkij“ a „rossijskij“. Informuje o stave doterajšieho bádania v oblasti – ako českého, tak i zahraničného. Pri koncipovaní knihy vznikol terminologický problém, ktorý s prihliadnutím na české reálie a prostriedky českého jazyka vysvetľuje priložený rusko-český slovníček pravoslávnej terminológie. Autor sa snažil nájsť konsenzus a nepodliehať terminologickej exkluzivite konfesionálneho jazyka, ale ani násilnej domestifikácii termínov na strane druhej (s. 22).

Vlastný text knihy sa delí na kapitoly: *Pravoslavná církev, Čas v pravoslaví, Byzantský ritus, Svátosti a obřady, Ikony a ikonografie, Starověrectví a Náboženství v současném Rusku.* Kniha sa venuje prednostne pravoslávniu s vyčleneným priesotorom pre staroverectvo ako jednu z jeho variantov. Autor má schopnosť vysvetliť pojmy a očistiť ich od významového posunu v priebehu dejín. Tak sa snaží pre českého čitateľa objasniť aj samotný problematický pojem „pravoslávie“, ktoré „nemá totiž jediného vlastníka a není ani jediným pojmem, který je pro pravosláví

užíván“ (s. 23). Vysvetľuje české chápanie toho pojmu, rovnako aj príbuzné pojmy „ortodoxný“ či „východný“ v českom i svetovom kontexte. S nimi súvisia aj pojmy ako „katolicita“ či „grécko-slovanská cirkev“. Pripomeňme, že pred rokom 1917 sa pre dnešnú Ruskú pravoslávnu cirkev používali rôzne označenia, medzi inými i „Pravoslavnaja Kafoličeskaja Vostočnaja Cerkov“.

Kapitola *Pravoslavná cirkev* predstavuje podrobné uvedenie do problematiky pravoslávia. Autor ponúka stručný prehľad vývoja kresťanstva od prvotných snemov, pri ktorých dochádzalo k postupnému vydeľovaniu rôznych vetiev kresťanského náboženstva, pričom optika výkladu sa ďalej zameriava už len na vývoj východného kresťanstva. Autor naznačuje príčinu konfliktov, odlišných teologických hľadísk, schiziem a pohľady na tzv. pravoslávny svet aj od zahraničných bádateľov reflektujúc ich pojmy, napr. „Byzance après Byzance“ alebo „Byzantine Commonwealth“ (s. 26). Zohľadňuje všetky hľadiská: historické, vieroučné, jurisdikčné. Unikátnu časť kapitoly tvorí oddiel venovaný charakteristikám jednotlivých autokefálnych pravoslávnych cirkví na svete. Autor sa stručne venuje ich dejinám, starostlivo vysvetľuje územné pôsobenie i jurisdikčnú príslušnosť jednotlivých cirkevných jednotiek k patriarchátom. Táto časť predstavuje hlboký ponor do problematiky pravoslávia *in toto*, avšak zároveň sa odkláňa od názvu knihy a vytvára disproporcionalitu, ak vezmeme do úvahy, koľko priestoru sa v knihe dostalo ostatným konfesiam dlhodobo vplyvujúcim na teritórium ruských štátnych útvarov. V kapitole nájdeme podrobné vylíčené kanonického územia a pôsobnosti Ruskej pravoslávnej cirkvi (RPC), spolu so súčasnými problémami napríklad na území Ukrajiny či Estónska. Autor podrobne vysvetľuje štruktúru RPC, pôsobnosť jej orgánov, zmieňuje taktiež dve autonómne cirkvi spadajúce do RPC: Čínsku pravoslávnu cirkev a Japonskú pravoslávnu cirkev. Dočítame sa o rôznych ideových vlnách a sporoch v rámci RPC, ktoré spočívajú buď na historickom, resp. politickom či ideovom základe alebo na základe národnom.

Kapitola *Čas v pravoslaví* predstavuje podrobný pohľad do problematiky kalendára, do cirkevného vnímania času s plynulým prechodom k liturgickým reáliám. Čitateľa uvádza do kresťanských dejín spásy, pretože „ľudský osud se díky nim stává jedinečným, neopakovatelným a zahrnutým do kosmických dějin“ (s. 57). Prirodzenou súčasťou kapitoly sú prehľadné časové osi s členením cirkevného roku do jeho cyklov, vysvetlenie sviatkov i pôstnych období.

Toto vysvetlenie plynule prechádza k *byzantskému rítu*. Ponúka sa definícia liturgie od P. Florenského ako syntézy umenia – konkrétne architektúry, ikonografie, svetla a kadidla, hudby a poézie (s. 83). Hanuš Nykl podotýka, že zatiaľ čo v Stredomorí sa liturgia inšpirovala prvkami vyspelých starých kultúr, v novopokrstených krajinách zas liturgia ovplyvnila rôzne sféry života (rečové formuly, gestá, odevy...). Nasleduje výklad liturgií používaných v RPC, ako aj ostatných typov bohoslužieb. Autor podrobne vysvetľuje liturgický dej, s čím prirodzene súvisia použité predmety, odevy nevynímajúc. Kniha tak obsahuje obrázkový materiál

(s. 96–97) znázorňujúci cirkevné odevy bežné i bohoslužobné. Autor taktiež uverejňuje schému usporiadania pravoslávneho chrámu. V tejto kapitole tak kniha nadobúda encyklopedický charakter.

Prirodzeným pokračovaním výkladu bohoslužieb je nasledujúca kapitola *Svätosti a obrády*. Autor sa venuje histórii ustanovenia a praxe siedmich sviatostí, líči taktiež spory v dejinách kresťanstva (napr. o kvasenom a nekvasenom chlebe). Zaujme napríklad detailná informácia o príkaze Petra I., aby spovedník informoval príslušné orgány o protištátnych úmysloch spovedaného (s. 119), čo v českom kontexte evokuje priam „antipód“ k sv. Jánovi Nepomuckému, ktorého kult bol, mimochodom, rozšírený práve v západných teritóriách Ruského impéria. Pri sviatosti kňazstva autor prináša podrobný popis formovania tejto inštitúcie na Rusi, popis stupňov nižšieho kňazstva, ako aj kňazských svätení. Opäť tu vystupujú prekvapivé detaily napríklad z oblasti hierarchie RPC. Kým roku 1589 úradovalo v cárskom Rusku len 14 hierarchov, v roku 1917 ich bolo 130 a po ostatných reformách bolo v roku 2009 v Ruskej federácii už 203 biskupov. Pri popise obradov nachádzame zmienku aj o postrížinách mníchov, avšak podrobnejšie sa autor fenoménu mníšskeho života nevenuje, ani písomným pamätníkom súvisiacim s bohoslužobnými obradmi.

Chrámový svet si sám o sebe vyžadoval kapitolu o *ikonách a ikonografii*. K tejto téme už bolo vydaných mnoho publikácií, napokon Hanuš Nykl je autorom prekladu diela *Ikonostas* (2000) od filozofa P. Florenského. Ako teda pristupuje k ikone? Kniha sa „neubírá [...] cestou zjednodušených definíc, ale pokúša sa postupne odhalovať kontexty, v nichž je ikona zakotvena“ (s. 147). Autorovou prednosťou je znalosť kontextov, v ktorých načrtáva mystiku a teológiu ikony („teológia vo farbách“), ale aj jej výtvarné špecifiká a kánon. Objasňuje spor o zobrazovaní posvätného v kresťanstve, problematiku ikonoklazmu, vysvetľuje termín „klaňanie“ (προσκύνησις) a „uctievanie“ (λατρεία). Ikona poskytuje „možnosť okamžitého a intuitívneho uchopení celého poselství bez nutnosti racionálnej zpeťnej vazby“ (s. 153). Súčasťou kapitoly je farebná obrázková príloha na kriedovom papieri s najvýznamnejšími ikonami spätými s tzv. ruským civilizačným priestorom. Venuje sa hlavným typom ikon Spasiteľa, Bohorodičky, Trojice, jednotlivých svätcov a tzv. dejovým ikonám. Pôsobivé je vymedzenie výtvarného jazyka ikony – negatívne. Dozvedáme, aké zobrazenie ikony nie je – naturalistické, senzualistické, iluzionistické, abstraktné, alegorické či dekoračné... Jej výtvarné zobrazenie sa dá dať do súvislosti so stredovekým či ľudovým umením. „Ikonopis je treba chápať nikoli v opozíci vŕči ostatným smerŕm vŕtvareného umění, nŕbrž v jedinečnosti, která jej činí především křesťanským uměním par excellence“ (s. 173). Autor sa venuje ikone so znalosťou rôznych interpretácií, no pritom zachováva jej mystiku *sui generis*, ktorú racionálne podáva čitateľovi.

Azda trochu nespravodlivo voči ostatným náboženským prŕdom v Rusku, avšak v súlade s majoritným zámerom na pravoslávie, sa osobitnej kapitoly v knihe

dostáva *staroverectvu*. „Hovoříme-li o náboženství v ruské kultuře, nelze se otázky starověrců nedotknout, protože bez ní nelze pochopit řadu základních vlastností ruské kultury a spirituality. Nesmí nás mást to, že se dnes jedná o fenomén víceméně okrajový. Starověrci jsou jakousi pokladnicí náboženských a kulturních reálií staré Rusi“ (s. 182). Autor popisuje starovercov ako vrstvu „nejruskejších z ruských lidí, kteří vsadili na principiální tradicionalismus v zájmu zachování tradiční kultury jako systému“. Podobne ako v ostatných kapitolách, aj tu autor starostlivo vysvetľuje rôzne pojmy spojené s týmto fenoménom („staroverci“, „staroobradci“, „staropravoslávie“, „skutočné pravoslávie“, etc.) a poukazuje na teritoriálne špecifiká (napr. v prípade Pomorov alebo tzv. rogožských popovcov). Autor sa venuje podrobne histórii tohto smeru, vrátane krátkej odbočky k osobnosti patriarchu Nikona, ktorého reformy spôsobili rozkol ruského pravoslávia. Prínosom pre českého čitateľa je výklad rôznych prúdov staroverectva (všeobecne delených na tzv. popovských a bezpopovských starovercov), vrátane aktuálnych informácií z Ruskej federácie. V rámci tejto problematiky sa autor dotkne aj rôznych náboženských hnutí, vrátane fenoménu asketických starcov žijúcich v lesoch, je však škoda, že viac priestoru nevenuje ďalším kresťanským prúdom v dejinách Ruska. Opisuje starovereckú spiritualitu, učenie o sviatostiach (napríklad postoj k manželstvu), apokalyptický prístup k skutočnosti, kryptojazyk starovercov, vzťah ruského štátu k starovercom, ba dokonca ich ekonomickú úlohu v Ruskom impériu či odraz staroverectva v ruskej literatúre. So starovercami vyvstáva téma tradície, formy, symbolu, a tak tu autor konfrontuje prístup ku znaku a denotátu v prípade štrukturalistickej školy a ruskej filozofie prelomu 19. a 20. storočia. Problematiku napokon uzatvára: „Staroobradci spojujú znak, formu projevu, bezprostredne s obsahem, kdežto novoobradci ji vnímajú konvenčne. Starověrecké pojetí tak můžeme chápat jako výraz středověkého přístupu ke znaku, kdežto nikoniánské jako nověké“ (s. 210).

Posledná kapitola je nakoniec venovaná *náboženstvu v súčasnom Rusku*. Rozsiahlejšie štúdie neboli, pochopiteľne, kapacitne možné, tejto disproporcie je však vzhľadom na zámer knihy škoda, keďže niektoré religie (islam, západné kresťanstvo, judaizmus) zanechali na podobe Ruska trvalú pečať, či už prostredníctvom neustálej konfrontácie s nimi alebo charakterom mnohonárodnostnej ríše, pri ktorej konštituovaní hrali nemalú rolu aj celé generácie „cudzincov“ na území Ruska. Nehovoriac o tom, že hranice Ruska tvorili v minulosti rozsiahle územia s obyvateľstvom moslimského, židovského či katolíckeho vierovyznania. Autor sa však v tejto kapitole venuje súčasnej Ruskej federácii, a tak popisuje legislatívne procesy a premeny vzťahu štátu k náboženstvu po rozpade ZSSR. Opäť sa prejavuje ako zdatný znalec sociologických pomerov: „Není divu, že z tohoto hlediska může situace v Rusku pozorovateli připadat nepřehledná a paradoxní – společenská liberalizace se prolíná s návratem a obnovou náboženských tradic, privatizace náboženství s jeho deprivatizací“ (s. 225). Autor popisuje trend „antiwesternizmu“,

koncept vlastnej ruskej civilizácie, nárast novej potreby duchovnosti u mladej generácie túžiacej po poctivom živote, ale aj tzv. pravoslávneho patriotizmu bez hlbšieho pochopenia kresťanstva, často korešpondujúci s rôznymi sovietskymi, vo svojej podstate antináboženskými ideami – tento výsek reprezentuje „pravidelne se ve všech statistikách objevující procento respondentů, kteří se cítí být identifikováni s určitým náboženstvím, aniž by věřili v Boha“ (s. 226), čo sa týka napríklad aj islamu v postsovietskych krajinách. V tejto kapitole sa autor venuje orientálnemu kresťanstvu, katolicizmu, luteránstvu, baptizmu, ďalším evanjelickým cirkvám, islamu, buddhizmu, judaizmu, pohanstvu a novým náboženstvám. Podkapitoly obsahujú stručnú históriu a súčasný stav daného náboženstva v Ruskej federácii. V oddiele o islame sa autor venuje ideám panislamizmu, panturkizmu, vzťahu ruského štátu k islamu, integrácii islamu do ruskej spoločnosti, ale aj radikalizácii a kvantitatívnemu nárastu islamu v Rusku. Podobne dobre kategorizovaná je aj problematika judaizmu (vrátane vyznávačov príbuzných religii, napríklad Karaitov) na území bývalého Ruského impéria s presahom do súčasnosti, keď „nelze použít rovnítko mezi židovskou národnost a judaismus. Velká část židů se dnes nachází mimo judaistickou komunitu, řada z nich je pravoslavných či bez vyznání“ (s. 249). Cennú informáciu predstavuje oddiel o pohanstve v Rusku, a taktiež o nových náboženstvách, ktorých prítomnosť je citelná najmä v kozmopolitnom hlavnom meste krajiny. „Počet stoupenců různých typů esoterických směrů například v Moskvě je odhadován na několik desítek tisíc“ (s. 252).

Kniha Hanuša Nykla *Náboženství v ruské kultuře* má cenné miesto v problematike ruského pravoslávnia v českojazyčnej literatúre. Otázky pravoslávnia vysvetľuje aparátom odbornej literatúry, zároveň však jasne a zrozumiteľne, podnecujúc ďalšie bádanie. Prednosťou knihy je historický i súčasný kontext, autorova znalosť ideí, sociologických reálií Ruska, schopnosť kategorizovať a vysvetliť pojmy, očistiť ich od nánosov a sprístupniť špecifickému českému čitateľovi. Zároveň je však zavádzajúcim bodom práve názov knihy. Ide o podrobnú interpretáciu ruského pravoslávnia v kontexte celkového (nielen) východného kresťanstva a ďalších náboženstiev na území Ruskej federácie, než o náboženstvo v ruskej či „rossijskej“ kultúre ako takej – už len pre nepomer venovaný ostatným religiiam a neinterpretovanie kultúry v umeleckom zmysle slova. Kultúrou je tu skôr myslená spoločnosť alebo „kult“ v náboženskom zmysle, ktorý je vlastne základom mnohých svetových kultúr.

Kniha má presah do histórie aj súčasnosti, autor odkazuje na vedecké autority, na filozofov i súdobé štatistické údaje, knihu dopĺňa slovníček pravoslávnej terminológie a objemný poznámkový aparát. Prednosťou autora je jeho schopnosť syntetizovať a o zložitých javoch písať jednoducho, čomu nech slúži na ilustráciu táto definícia ikony: „Ikona je samostatná náboženská realita se svou teologií a filosofií. K chrámu patří nikoli nezbytně, avšak nedílně“ (s. 172). Kniha má na mnohých miestach až encyklopedický charakter vrátane rôznych schém a obrázkov. Hodnotu obrázkovej dokumentácie predstavuje fakt, že autorom fotografií

je väčšinou sám autor publikácie, avšak toto autorstvo nie je uvedené a na niektorých miestach je popis obrázkov nedostatočný.

Z pochopiteľných dôvodov autor nemohol svoju publikáciu rozšíriť na všetky náboženstvá tak, ako by si to zasluhovali. Aj niektoré fenomény pravoslávia nie sú popísané dostatočne – napríklad fenomén mníšstva a kláštorov či mnohých siekt, heréz (napr. tzv. „jeres židovstvujuščich“) a spirituálnych hnutí, dostatočný priestor nie je venovaný ani kultu starcov či jurodivých. Ako autor zmiňuje v úvode, bokom zostáva aj hymnografia, pravoslávna hudobná kultúra, ďalej aj bohoslužobné texty a problematika (prekladu) Svätého písma na území Rusi. Naproti tomu je až celá kapitola vyčlenená inak veľmi dôležitému fenoménu staroverectva. Rovnako v knihe nenachádzame ani dostatok podrobných informácií o ruskej náboženskej politike voči tzv. „inovercom“ (domácim alebo zahraničným), hoci by to, pochopiteľne, znamenalo kvantitatívny nárast publikácie.

Disproporčný sa javí aj inak výborný popis reálií a statusu quo autokefálnych pravoslávnych cirkví vo svete – obzvlášť v rozsiahlych podkapitolách *Pojem pravoslavi a Pravoslavi dnes*. Publikáciu to odkláňa od výlučne ruských reálií, ktoré sú potom zostručnené v prípade iných náboženstiev. V kontexte kresťanstva, pochopiteľne, ustupuje do úzadia v päťici prvotných patriarchátov Rím. Vynechanie západokresťanskej problematiky sa však miestami prejavuje v sporných formuláciách. Napríklad na s. 120: „Teprve ve dvacátém století dochází k eucharistickému a spolu s ním i zpovědnímu obrození. Rusko tento proces poznalo dokonce dříve než Západ; pod vlivem pronásledování církve k němu docházelo již po bolševické revoluci.“ Nie je to pravda – v Rímsko-katolíckej cirkvi bola v moderných dejinách postupne uplatňovaná prax čoraz častejšieho svätého prijímania, z posledných dokumentov na túto tému uvedme dekrét pápeža sv. Pia X. *Sacra Tridentina Synodus* z 20. 12. 1905 o častom, aj každodennom svätom prijímaní. Rovnako definícia zo s. 153: „Obrazy tak v západní části církve zůstaly pouze estetickým a naučným doplňkem chrámů a ikonami (v dnešním smyslu slova) se vlastně nikdy nestaly. Z tohoto důvodu je dnes ikona a její teologie příznačná pouze pro pravoslavnou církev,“ je diskutabilná, keďže aj západné kresťanstvo (Grécko-katolícku cirkev ponechajúc bokom) pozná nielen úctu k ikonám a milostným obrazom, ale môžu byť aj súčasťou obradov, sú im zasvätené sviatky v rámci liturgického roku, sú súčasťou procesií a požehnaní.

V každom prípade je však *Náboženství v ruské kultuře* Hanuša Nykla vynikajúcou a inšpiratívnou knihou prinášajúcou objasňujúci pohľad na ruské pravoslávie z pozície českého bádateľa. Táto inšpiratívnosť nabáda k ďalšiemu skúmaniu a orientácii v problematike náboženstva v Rusku. Zložitý problém kultúrnej histórie, ktorá sa zo vzdialeného pohľadu zdá jednoznačná, sa tak pri bližšom pohľade ukáže takmer nepostihnuteľne štrukturovaná ako nikdy sa nekončiaci detailný ornament. Tento „ornament“ náboženstva je kľúčom k pochopeniu fenoménu „Rusko“ z akéhokoľvek hľadiska. Publikácia Hanuša Nykla nám tento kľúč podala.